

Zuzana Kiczková – Mariana Szapuová – Jana Zezulová (eds.): Na ceste k rodovej rovnosti: ženy a muži v akademickom prostredí

Vydal IRIS, Bratislava, 2009, 419 s.

Neoriginálny a ošúchaný názov publikácie je jediné negatívum teoreticky prekvapivo komplexnej a odkrytou empirickou evidenciou bohatej „správy z výskumu“. Takto by sa dal nazvať súbor štúdií so spoločným predmetom skúmania: úroveň rovnosti šancí žien a mužov zamestnaných v oblasti vedy a výskumu na vysokých školách, pričom analýza rovnosti šancí sa neobmedzuje iba na opis rodových nerovností v kariernom postupe, vertikálnu a horizontálnu segregáciu, ale aj na ich príčiny a mechanizmy reprodukcie. Tu už recenzentka (a zrejme aj každá výskumníčka a výskumník, ktorí sú odchovaní primárne na kvalitatívnych metódach skúmania) zbystrí pozornosť, pretože skúmanie príčin v zmysle odkrývania kauzálnych vzťahov medzi sociálnymi javmi si vyžaduje značnú erudovanosť v štatistických metódach. Prvotné pochybnosti sú rýchlo zmetené zo stola prekvapivou dôslednosťou autoriek a autora, s akou pristupujú k teoretickým a metodologickým východiskám, k analýze a napokon aj k samotnej interpretácii zistených výsledkov. Kombinácia zvolených rôznorodých výskumných metód a dostatočné teoretické uchopenie je pre recenzentku pracujúcu v „rýchlokváskom“ aplikovanom sociologickom výskume závideniahodným počínom, zasluhujúcim si nasledovanie.

V tejto súvislosti treba spomenúť sponzora a zadávateľa tak bohato štruktúrovaného výskumu, ktorým nebola paradoxne žiadna oficiálna vedecká grantová agentúra, ale Európsky sociálny fond a Sektorový operačný program Ľudské zdroje. Nazeranie na ženy a mužov pracujúcich v oblasti vedy a výskumu v akademickom prostredí ako na ľudské zdroje osobitného, špecifického trhu práce nie je iba inštrumentálnym využitím danej problematiky na získanie financií, ale ponúka sa tým porovnanie zistených skutočností o rodových nerovnostiach aj na iné segmenty trhu práce. Nevýhodou využitia tejto programovej štruktúry sa ukázalo zase raz členenie implementačného priestoru na bratislavský a mimobratislavský región, kvôli ktorému riešiteľky projektu boli nútené selektovať cieľovú skupinu, t.j. výber respondentiek a respondentov „iba“ na mimobratislavské univerzity. Aj keď tento deficit bol nahradený ďalšími, dôslednými kritériami výberu výskumnej vzorky, vynára sa otázka, či by si takéto členenie, ktoré má svoje opodstatnenie v alokácii finančných súm vyplývajúcej z veľkých regionálnych rozdielov, predsa len v prípade výskumu s potrebou zovšeobecnenia v priestore celého Slovenska nezaslúžilo výnimku.

Editorky štruktúrovali publikáciu obsahovo do piatich častí, pričom iba v prvej sa venujú teoretickým a metodologickým otázkam. Ostatné štyri sú členené podľa úrovne analýzy alebo podľa použitých výskumných metód od analýzy rodovej štruktúry v predmetnom segmente na základe „tvrdých“ štatistických dát cez analýzu kvantitatívneho dotazníkového výskumu o rodových aspektoch vedeckého života cieľovej skupiny až po analýzu fokusových skupín o postupoch v kariére a naratívnych rozhovorov aj o „precitnutí“ na individuálnej úrovni. Pre recenzentku bolo zaujímavé sledovať, ako budú autorky teoretické a metodologické východiská dôsledne uplatňovať pri svojej analýze, resp. pri interpretácii zistení, čo je často kameňom úrazu pomerne bohatej teoretickej rozpracovanosti v niektorých oblastiach poznania a jej dôsledného empirického overovania či využívania.

V prvej časti nás *Etela Farkašová, Mariana Szapuová, Jana Zezulová a Zuzana Kicková* prehľadným spôsobom zoznamujú s filozofickou perspektívou problematiky žien vo vede a súvisiacou nerovnou distribúciou moci. Z textov autoriek cítiť, že danú problematiku už majú „prežutú“ z viacerých uhlov pohľadu. Etela Farkašová stručne podáva vývoj feministickej epistemológie a následne plynulo prechádza k opisu jej troch základných línií: feministického empirizmu, feministickej teórie stanoviska a feministickému postmodernizmu. Aj keď feministická epistemológia takmer výlučne čerpá z prác feministických filozofiiek (Sandra Harding, Lorraine Code), ich bádanie v ničom nezaostáva a v mnohom aj pripomína, ba až prekračuje sebareflexívne snahy z oblasti sociológie. Okrem odkrývania androcentrizmu a sexistckej predpojatosti vo vedeckom bádání, metódach, konceptoch a produkcii vedeckých poznatkov je feministická epistemológia významná a pre výskumníčku aplikovaného sociologického výskumu obzvlášť pútavá pre spoločný moment všetkých jej línií: otváranie a spružňovanie hraníc medzi samotnou epistemológiou, etikou a politickou filozofiou. Požiadavka feministickej epistemológie je zrozumiteľná – priznať a kriticky reflektovať

zastretý vzťah medzi poznávaním a mocenskými vzťahmi (ideológiou patriarchátu) a implicitné morálne normy a hodnoty vo vede urobiť explicitnými.

Mariana Szapuová nadväzuje opisom rodovosti vedy v rovine inštitucionálnej, ako aj vedeckej teórie, metód a jazyka. Kritizuje nedostatočnosť „sex counting“ prístupu, v ktorom ide len o opis rodovej nerovnováhy vyčíslením podielu mužov a žien v danej oblasti, pričom na zistenie príčin a mechanizmov reprodukcie nerovnováhy je nutné použiť iné metódy. Jedným dychom dodáva, že aj samotné normy empirického testovania sú sociálne konštruované normy epistemických komunít, čím sa len potvrdzuje centrálna téza feministického empirizmu o vede ako o sociálnom a komunálnom podujatí. Tým sa otvára (doposiaľ podľa autorky nie dostatočne reflektovaná) otázka „dôvery“ ako epistemického faktora vzťahujúcej sa na vzájomnú kognitívnu a intelektuálnu kooperáciu, ba až vzájomnú závislosť subjektov poznania, premietnutá do podrad'ovacieho súvetia: čo vieme, závisí od poznania iných.

Jana Zezulová prostredníctvom rôzneho chápania rodu nielen v problematike žien vo vede (Nicky Le Feubre) opätovne upozorňuje na „trápenie s rodom“ a úskalia jeho vnímania ako atribútu, eufemizmu pre pohlavie a na stratu jeho konceptuálnej ostrosti ako konštruktú. Zezulová očividne ako Le Feubre podporuje perspektívu rodovej subverzie (gender erosion) ako najkomplexnejšej a najefektívnejšej politickej agendy, ktorej základom je široko zameraný proces proti binárnemu deleniu na mužov a ženy vo všetkých oblastiach, a to nielen v podpore vzájomnej zameniteľnosti, ale širšej diverzity, nie diferencie, ale diferenciácie. Prekážkou realizácie a urýchlenia procesu rodovej erózie je okrem iného aj jazyk, teória a myslenie opierajúce sa o binárny systém, ktoré nedovoľujú uvažovať v kategóriách kultúrnej androgynnej identity.

To však už Zezulová aj Nicky Le Feubre predbiehajú vývoj, pretože podľa Zuzany Kiczkovéj treba najskôr identifikovať súčasný stav patriarchálnej spoločnosti cez emancipačné procesy ženského zvýznamňovania. Proces je však plný úskalí ideologickej manipulácie, sebaklamu, tendencie propagácie podriadenosti žien ako ženského ideálu a pod. Nástrojom je naratívne interview, ktoré najlepšie zachytáva rozmanitosť skúsenosti žien a nestráca sa v typizáciách a štatistickom spredmetnení. Biografické „oral history“ je materiál „pre rekonštrukciu rodových konštrukcií“ s predpokladanou citlivosťou výskumníčky na rodinný, sociálny a historický kontext. Konštitutívnym prvkom naratívneho interview je interakčný vzťah interviewovanej a interviewujúcej osoby, teda ide o „tanec dvoch subjektov“, čím metóda dáva zadosťučinenie feministickému epistemologickému princípu odmietnutia falošnej neutrálnej objektivity pri vedeckom skúmaní. Na paradigmu subjekt-subjekt sa potom vzťahujú tri teoreticko-metodologické východiská – kategorický imperatív vzťahovej autonómnej bytosti, morálna úcta asymetrickej recipacity pretavená do starostlivého a rešpektujúceho počúvania a dôvera etiky starostlivosti, ktorá predpisuje zodpovednosť toho, komu sa dôveruje (osobe s mocou), za dobro dôverujúcej osoby (kto dôveruje). Interpretačná analýza naratívneho rozprávania, ktoré predstavuje reprezentáciu, ale aj konštrukciu, sa potom opiera o konštrukciu „druhého stupňa“. Zdvojená konštrukcia vychádza zo zvolených teoretických predpokladov tvoriacich kódy „interpretačnej šošovky“.

Premiestnime sa teraz do piatej časti publikácie a pozrime sa, ako Zuzana Kiczková aplikovala zdvojenie konštrukcií a akú vytvorila interpretačnú mriežku v analyzovaných 12 naratívnych rozhovoroch s pedagogičkami a pedagógmi na jednej slovenskej technickej univerzite. Na konštrukciu interviewovaných osôb (teda o čom hovoria a ako to hovoria) prikladá analytička svoju vlastnú konštrukciu takmer hierarchicky usporiadanej škály – miery a spôsobu identifikovania rodových vzťahov a súvislostí u respondentiek a respondentov: neprítomnosť artikulácie rodovej dimenzie (rodová slepota), konštatovanie stavu/existencie rodových nerovností, pomenovanie ich dôvodov a navrhovanie riešení rodových nerovností. Táto interpretačná mriežka je potom návodom na selekciu a na nové usporiadanie segmentov (častí z rozhovorov ako významovej jednotky). Zuzana Kiczková sa však vopred vzdáva záväznosti jedinej možnej interpretácie upozornením, že vyselektované a nanovo usporiadané segmenty nie sú iba ilustráciou vopred sformulovaného názoru (sekvencie), ale sú inšpiráciou pre čitateľa a čitateľku vytvoriť vlastné, diferencujúce interpretácie. Kiczkovej interpretácia je však napínavým prienikom do konštruovania názorov na pôsobenie žien v maskulínne dominantnom prostredí technickej univerzity a zvolených stratégií „prežitia“ vedkýň vo výrazne androcentrickej pracovnej klíme. Najskôr odкрýva spôsoby substitúcie rodových nespravodlivostí v politickej rovine (napr. členka/nečlenka strany), v rovine osobných vzťahov na pracovisku (nepriateľstvo medzi vedúcou a školiteľom sa obrátilo voči aspirantke), v rovine nedostatku praxe ako

stresujúceho kritéria cez tlak na vyšší vek. Ďalší „stupeň“ tvorí konštatovanie rodových nerovností cez rôzne spôsoby precitnutia (napr. „ja som si cestičku musela vydupať, chlapovi sa čistila“; vyrovnávanie šancí neúmernou nadpracou žien), ale aj odkrytím šiestich princípov dosahovania akademických funkcií ženami (permanentné preukazovanie schopností, zručnosť v projektovaní ako „výťah“ do funkcie, zvyškový princíp – „nikto nebol momentálne po ruke“, princíp náhody byť v pravý čas na pravom mieste, princíp vyprázdňovania pozícií mužmi). Aj keď sa analytička bráni typologizáciou, odkrývanie pravidelností a podobností (alibi ženy, rodová slepota privilegovaných) priam zvädza k zavedeniu metaforických kategórií podobných už etablovaným kategóriám, ako sú „deravé potrubie“ či „sklenený strop“.

Rozsah recenzie neumožňuje spomenúť všetky relevantné zistenia, ktoré výskumný projekt priniesol. Na dôkladnejšom opise prvej a časti piatej časti recenzentka chcela dokumentovať bohatosť a hĺbku prieniku, s akou sa autorky a autor zmocnili danej témy a analýzy kvalitatívnych a kvantitatívnych dát. Plasticnosť celkového rodovo diskriminačného akademického prostredia dotvárajú strašidelne sa rozchádzajúce „nožnicové diagramy“ stupňov akademickej kariéry na všetkých skúmaných školách *Jarmily Filadelfiovej*, búranie mýtov o ne/zájme akademičiek o vyššie funkcie či historicky a androcentrizmom podkopávaná epistemická sebadôvera akademičiek ako súčasť skleneného stropu Mariany Szapuovej, dôležitosť rozdelenia žitých a symbolických rodových stereotypov Zuzany Kiczkovej, rodová slepota v štrukturálnych a inštitucionálnych podmienkach a pre akademičky tak nebezpečné individualizovanie vlastných ambícií Kataríny Čavojskej či nepísaná rotácia silných samcov v netransparentnosti riadenia škôl *Radomíra Masaryka*.

Vzhľadom na kvalitu výskumnej správy recenzentka výrazne nesúhlasí s deklarovaným skromným zámerom autoriek a autora pri prezentácii knihy: otvoriť tému rovnosti šancí žien a mužov v akademickom prostredí. Hanbou je, že po tematizovaní problematiky žien v Slovenskej akadémii vied už v roku 2003 a ďalších iniciatívach T. Sedovej a širokého kolektívu autorov a autoriek, po seminári a zborníku M. Piscovej z roku 2004, po niekoľkých národných správach o stave žien vo vede pre Helsinskú skupinu (ETAN, ENWISE), po aktivitách D. Velichovej a niekoľkoročnej výuke feministickej epistemológie na Katedre filozofie UK M. Szapuovou sa téma žien vo vede nestala predmetom trvalej odbornej diskusie a už dávno etablovanou a naliehavou témou vednej politiky na Slovensku. Akademická sféra by vôbec svojou erudovanosťou a poznatkovým potenciálom mala zohrávať „vedúcu úlohu“ nielen v dekonštrukcii rodových schém, ale mala by byť katalyzátorom rodovej demokracie aj pre ostatné oblasti spoločenského života.

Barbora Holubová